

О. В. Сердюк

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара
Особливості вживання художніх концептів КІШКА та СОБАКА
(на матеріалі творів художньої літератури)

Сердюк О. В. Особливості вживання художніх концептів КІШКА та СОБАКА (на матеріалі творів художньої літератури). У статті розглядаються особливості використання концептів з аніمالістичними компонентами кішка та собака в художніх творах, що виступають носіями певного культурно-історичного простору. Дослідження проведено шляхом аналізу вербалізації концептів КІШКА та СОБАКА у творах світової літератури. Звернено увагу на окремі характеристики концептів-зоонімів. Робиться висновок про необхідність подальшого дослідження зонімічних одиниць, осмислення й описання особливостей вербалізації концептосфери з аніمالістичними елементами кішка та собака у художній літературі.

Ключові слова: зоонім, концепт, концептосфера, художній концепт.

Сердюк О. В. Особенности употребления художественных концептов КОШКА и СОБАКА (на материале произведений художественной литературы). В статье рассматриваются особенности употребления концептов с анималистическими компонентами кошка и собака в художественных произведениях, которые выступают носителями определенного культурно-исторического пространства. Исследование проведено путем анализа вербализации концептов КОШКА и СОБАКА в произведениях мировой литературы. Обращается внимание на отдельные характеристики концептов-зоонимов. Делается вывод о необходимости дальнейшего исследования зоонимических единиц, осмысления и описания особенностей вербализации концептосферы с анималистическими элементами кошка и собака в литературе.

Ключевые слова: зооним, концепт, концептосфера, художественный концепт.

Serdyuk O. V. Peculiarities of the use of CAT and DOG artistic concepts (on the material of fiction). The article deals with the peculiarities of the use of concepts with animalistic components cat and dog in fiction, that serve as carrier of specific cultural-historical space. Investigation is carried out with the help of verbalization analysis of CAT and DOG concepts in the works of world literature. Attention is paid to certain characteristic features of zoonym concepts. A conclusion is drawn about the necessity of further investigation of zoonym units, understanding and description of verbalization of the concept sphere with the animalistic elements cat and dog in literature.

Key words: zoonym, concept, concept sphere, artistic concept.

У сучасній лінгвістиці тільки за останні роки концепти стають предметом пильної уваги з боку дослідників, хоча в цілому аналіз художнього тексту з концептуальної точки зору має вже досить міцну традицію у лінгвістиці. Основоположником традиції у вивченні концептів є С. О. Аскольдов (1928), який запропонував психологічний підхід до цього феномену, підкреслюючи його суб'єктивну природу: концепт – це «мысленное образование, которое замещает нам в процессе мысли неопределенное множество предметов одного и того же рода» [1:268].

Виходячи з лінгвокультурологічного розуміння концепту, Д. С. Ліхачов у своїй статті «Концептосфера російської мови» стверджує, що цей феномен є «намеком на возможные значения», «алгебраическим их выражением». Вчений підкреслює важливість «индивидуального культурного опыта, запаса знаний и навыков», від багатства яких безпосередньо залежить багатство концепту. Таким чином, Д. С. Ліхачов виходить з лінгвокультурологічного розуміння концепту: він виникає як «отклик на предшествующий языковой опыт человека». Особливу увагу вчений приділяє співвідношенню цього феномену зі значенням

слова. «Концепт не только подменяет собой значение слова и тем самым снимает разногласия в понимании значения слова, он в известной мере и расширяет значение, оставляя возможности для сотворчества, домысливания, для эмоциональной ауры слова» [3:4].

Лінгвокультурологічне розуміння концепту відображається у роботах В. В. Колесова, Ю. С. Степанова, В. І. Карасика, М. Ф. Алефіренка, С. Г. Воркачова. Слід розглянути детальніше точку зору Ю. С. Степанова на поняття «концепту». На його думку, «культура – это совокупность концептов и отношений между ними» [5:38]. Вчений створює оригінальний «образ культури», представляючи його як «некое пространство, не пустое, безразличное, а вибрирующее, имеющее температуру, где прохладное, где теплое, где обжигающее, «которое мы ощущаем тоже всем своим единым существом ...» [5:39]. В цьому просторі будь-яка ідея, будь-який образ знаходять відгук в ідеях, образах, думках, які виникли у нас раніше та мають тихе, гармонічне звучання. Ю. С. Степанов вказує на те, що «в структуру концепту входит все те, що і робить його фактом культури – початкова форма (етимологія); стисла до основних ознак змісту історія; сучасні асоціації;

оцінки та інше» [5:45]. Культурологічний підхід до концепту демонструють автори літературознавчих праць. Так, О. С. Рослий говорить про концепт, як про складову коду художнього напрямку (акмеїзму), що включає асоціативні стереотипи, алюзії, ремінісценції. На думку О. С. Рослого, єдність концептосфери – істотна ознака літературної школи, що має породжуючи сенс функцію [4:8].

Саме чітке розуміння літературознавства концепту сформульоване в роботах В. Г. Зусмана. Обґрунтувавши можливість та необхідність включення поняття концепту в систему термінів сучасного літературознавства, дослідник пише про те, що опора на концепт відкриває нові можливості в уявленні літератури в якості комунікативної художньої системи [2:11]. Літературний концепт, за визначенням В. Зусмана – це такий образ, символ чи мотив, який має «вихід» на геополітичні, історичні, етнопсихологічні моменти, що лежать поза художніми творами й відкривають одночасну можливість великої кількості тлумачень під різними кутами зору.

У літературному концепті завжди присутні як асоціативний простір мислення автора, так і простір мислення читача, адже письменник постійно веде внутрішній діалог зі своїм потенційним реципієнтом. Автор впливає на свій твір, бо події зображуються крізь призму його світобачення, яке залежить від особистості митця. Художні концепти, представлені в літературному творі, відбивають насамперед специфіку авторського світобачення, але водночас вони актуалізують ті рівні значень та смислів, які є цікавими, аксіологічно вагомими для читачів.

Осмилення людиною світу відбувається через понятійну сферу тваринного світу, через всю історію культури людей. Тваринний світ виступає в якості універсального культурного принципу метафоризації, охоплюючи концептуальний каркас картини світу окремого мовного колективу. Саме тому **актуальність** нашого дослідження зумовлена інтересом до вивчення картини світу через систему художніх концептів, елементами яких є зооніми, в нашому випадку КІШКА та СОБАКА, які у свою чергу, втілені у специфічному словесному вираженні. Адже художнім концептам властива невичерпність можливих асоціацій та інтерпретацій, що становить їх найбільшу цінність.

Мета статті – проаналізувати й описати особливості використання концептів з анімалістичними компонентами кішка та собака в художніх творах, що виступають носіями певного культурно-історичного простору.

Образи тварин в літературі – це свого роду дзеркало гуманістичної самосвідомості. Самовизначення людського роду пов'язано з його відношенням до царства тварин, так як межі культури проходять саме там, де людина, виокремлюючи себе з природи, встановлює свідоме відношення до

вищих її представників, співвідносить себе з найближчими сусідами та родичами у всесвіті.

Образ кішки є найбільш розповсюдженим у літературі. Як і інші образи тварин, цей образ тісно пов'язаний з тотемізмом та міфологією, з самовизначенням людського роду. Традиційно образ кішки пов'язували з мотивами свободи, завдяки казці Редьярда Кіплінга «Кошка, гулявшая сама по себе» («The Cat That Walked By Himself»), де головний персонаж говорить: « I am the Cat who walks by himself, and all places are alike to me» [8]. Наступний твір художньої літератури, в якому представлений образ kota, є твір Ернста Теодора Амадея Гофмана «Життєві переконання Кота Мурра». Кіт Мурр – це зразок традиційного використання фігури тварини для сатиричного або пародійного окреслення певного людського складу. В зображенні Мурра сатиричний елемент припускає не осміяння особи, переданої за допомогою цього образу, скільки опис того, як вона адаптується в дійсному житті. Мурр є типом людини, розповсюдженим в перші десятиліття XIX ст., що засвоїв характерний для часу романтичний настрій, поняття про ідеал і духовні цінності. Категорія «тварин» (людей), до якої він належить, упевнена у своїй перевазі перед масою, що має відсталі погляди та відсталу мораль.

Інший улюблений образ kota присутній у книзі Льюїса Керрола «Аліса в Країні чудес» («Alice's Adventures in Wonderland»), знаменитий своєю загадковою усмішкою та вмінням щезати, розчиняючись у повітрі, залишаючи на прощання тільки свою усмішку: «All right», said the Cat; and this time it vanished quite slowly, beginning with the end of the tail, and ending with the grin, which remained some time after the rest of it had gone. «Well! I've often seen a cat without a grin» thought Alice; «but a grin without a cat! It's the most curious thing I ever saw in my life!» [10]. Вираз «посміхається, як чеширський кіт» у ті часи був дуже популярним в Англії.

Наступний твір, в якому присутній художній концепт kota є коротка розповідь автора Едгара Аллана По «Чорний кіт» («The Black Cat»). Тісний зв'язок котів з усім містичним завжди приваблював письменників, не залишаючи їх байдужими. У творі «Чорний кіт» письменник зображує kota зловісною істотою, деяким втіленням долі або, швидше, лихої долі – в цій розповіді кіт допомагає викрити страшний злочин, який головний герой розповіді приховував багато років. Чорні коти споконвіку лякали людей, а оповідання «Чорний Кіт» стало одним із найвідоміших творів знаменитого Едгара По в жанрі хоррор.

Художній концепт кішки зустрічається й у відомого американського письменника Ернста Хемінгуея у творі «Кішка під дошем» («Cat in the rain»). Для головної героїні твору образ кішки стає чи не символом бездомності, безпритульності і в той же час знаком будинку, вогнища, стабільності,

захищеності. Тому так відчайдушно молода безіменна героїня Хемінгуея жадає мати цю кішку, тому здійснює вередливий і, можливо, навіжений вчинок – вона йде слідом за кішкою: «I wanted it so much», she said. «I don't know why I wanted it so much. I wanted that poor kitty. It isn't any fun to be poor kitty out in the rain». And I want it to be spring and I want to brush my hair out in front of a mirror and I want a kitty and I want some new clothes» [11].

Англійський письменник, ветеринар та льотчик Джеймс Херріот написав дуже багато творів про тварин. Зокрема, твори «Історія кішки та собаки», «Котячі історії» («Cat stories»), «Собачі історії» («Dog stories») Ці збірки давно завоювали визнання серед читачів, адже головними персонами тут є коти та собаки, а самі книги написані з великою любов'ю до тварин та пройняті тонким англійським гумором. Ці збірки стали настільними книгами для починаючих ветеринарів та просто любителів тварин.

Серед авторів, які використовують у своїх творах художній концепт з зоонімом собака, окрім Джеймса Херріота, можна згадати, наприклад, англо-американського письменника Еріка Найта з його відомим твором «Лессі», в якому він розповідає про пригоди шотландської вівчарки коллі. Лессі є відданою своєму молодому господару Джо Керраклафу, якого щодня зустрічала зі школи. Коли батько Джо втрачає роботу і у сім'ї стає недостатньо коштів, він продає собаку герцогові Радлінгу, який давно хотів її придбати. Батько

відвозить Лессі в Шотландію, але вона збігає з мастку герцога і, пройшовши довгий і важкий шлях, повертається до свого улюбленого господаря Джо.

Концепт собака використовується і в найулюбленішому дитячому творі, який належить перу американської письменниці Доуді Сміт «101 далматинець». В цій історії, відомій читачу за однойменною екранізацією фільму, розповідається про те, як пара далматинців Понго та Міссіс відправляються на пошуки своїх п'ятнадцяти цуценят, викрадених підступною Круеллою де Віл. Коли небезпечна подорож залишається позаду, додому повертається 101 далматинець.

Отже, проаналізувавши використання концептів у літературних творах, можна зробити висновок, що художні концепти з анімалістичним елементами кішка та собака, представлені в літературному творі, є досить розповсюдженими, але маловивченими явищем, як у лінгвістиці, так і в літературознавстві, вони відбивають насамперед специфіку авторського світобачення, але водночас вони актуалізують ті рівні значень та смислів, які є цікавими, вагомими для читачів. Перспективу дослідження можна визначити в подальшому осмисленні й описанні особливостей вербалізації концептосфери з анімалістичними елементами кішка та собака у творах художньої літератури.

Література

1. Аскольдов (Алексеев) С. А. Концепт и слово / С. А. Аскольдов // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. – М. : Academia, 1997. – С. 267–279.
2. Зусман В. Г. Диалог и концепт в литературе. Литература и музыка / В. Г. Зусман – Новгород : Деком, 2001. – 168 с.
3. Лихачев Д.С. Концептосфера русского языка / Д. С. Лихачев // Известия АН. Серия литературы и языка. – М., 1993. – № 1. – С. 4–10.
4. Рослый А. С. Данте в эстетике и поэзии акмеизма: система концептов (на материале творчества А. Ахматовой, Н. Гумилева, О. Мандельштама): Автореф. дис.... канд. филол. наук / А. С. Рослый. – Ростов-на-Дону, 2006. – С. 8
5. Степанов Ю. С. Константы: Словарь русской культуры. Опыт исследования / Ю. С. Степанов. – М. : Языки русской культуры, 1997. – 990 с.
6. Carroll L. Alice's Adventures in Wonderland. – Режим доступу: www.gutenberg.org/files/11/11-h/11-h.htm#link2HCH0006
7. Hemingway E. Cat in The Rain. – Режим доступу: <http://www.english.heacademy.ac.uk/explore/resources/seminars/activities/handouts/Hemingway.pdf>
8. Rudyard K. The Cat that Walked by Himself. – Режим доступу: www.online-literature.com/kipling/163/